

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/43>

СТАНДАРТИ НАЛЕЖНОЇ ПРАВОВОЇ ПРОЦЕДУРИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

STANDARDS OF DUE PROCESS IN INTERNATIONAL COOPERATION IN CRIMINAL MATTERS

Бзова Л.Г., PhD, доцент,
асистент кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Мойсей Г.Г., асистент кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Не існує універсальної конвенції або директиви, яка б регулювала міжнародне співробітництво у кримінальних справах. На багатосторонньому рівні співіснують два типи правил: ті, що регулюють той чи інший аспект співпраці, наприклад, екстрадицію, взаємну правову допомогу, передачу кримінального переслідування або передачу засуджених осіб; і ті, що в першу чергу переслідують правоохоронні цілі в конкретних сферах міжнародного кримінального права, але також містять положення, що стосуються співпраці, особливо взаємної допомоги та екстрадиції. На додаток до цих договорів, які відкриті для участі більш ніж однієї держави, існують двосторонні конвенції. Нарешті, необхідно враховувати декларації про взаємність, які застосовуються за відсутності договору.

Поряд з класичним міжнародним судовим співробітництвом з горизонтальним відтінком (тобто між колегами, державами та їхніми судовими органами), яке збагатилося новими формами вираження та новими інструментами, на сцені з'явилися два інші типи правової реальності міжнародне кримінальне правосуддя, найбільш типовим прикладом якого є Міжнародний кримінальний суд – юрисдикція, що складається з суддів різних національностей і потенційно може замінити державні юрисдикції для розгляду найсерйозніших порушень гуманітарного права та найтяжчих злочинів; наднаціональне кримінальне правосуддя, створене в рамках ЄС для розгляду злочинів, скоєних на шкоду фінансовим інтересам самого Союзу, яке, з іншого боку, все ще характеризується постійним збереженням виключної юрисдикції за національними органами влади, в той час як слідчі та прокурорські функції покладені на організацію – Європейську прокуратуру – з централізованим вищим керівництвом і, крім того, також артикульоване в національних офісах.

Аналіз нормативних джерел і судової практики показує, що навіть у сучасному правовому полі пошук гармонізації між співробітництва у кримінальних справах, хоча й відбувається інтенсивно і в різний спосіб, залишається далеко не простим завданням. Якщо звернутися до реальної ситуації на місцях, то можна констатувати, що в даних аспектах зберігається розрив між цілями і завданнями.

Ключові слова: права людини, міжнародні стандарти, кримінальне судочинство, директива, Міжнародний кримінальний суд, належна правова процедура.

There is no universal convention or directive governing international cooperation in criminal matters. At the multilateral level, two types of rules coexist: those that regulate a particular aspect of cooperation, such as extradition, mutual legal assistance, transfer of prosecution or transfer of sentenced persons; and those that primarily pursue law enforcement objectives in specific areas of international criminal law but also contain provisions relating to cooperation, especially mutual assistance and extradition. In addition to these treaties, which are open to more than one state, there are bilateral conventions. Finally, declarations of reciprocity, which apply in the absence of a treaty, must be taken into account.

Alongside the classic international judicial cooperation with a horizontal overtone (i.e. between peers, states and their judiciaries), which has been enriched by new forms of expression and new instruments, two other types of legal reality have emerged on the scene: international criminal justice, the most typical example of which is the International Criminal Court, a jurisdiction composed of judges of different nationalities that has the potential to replace state jurisdictions for the most serious violations of humanitarian law and the most serious crimes; supranational criminal justice, established within the EU to deal with crimes committed to the detriment of the financial interests of the Union itself, which, on the other hand, is still characterised by the continued retention of exclusive jurisdiction by national authorities, while investigative and prosecutorial functions are entrusted to an organisation – the European Public Prosecutor's Office – with a centralised senior management and, in addition, also articulated in national offices.

An analysis of regulatory sources and court practice shows that even in the purely legal field, the search for harmonisation of cooperation in criminal matters, although intensive and in different ways, remains far from easy. If we turn to the real situation on the ground, we can state that in these aspects there is still a gap between goals and objectives.

Key words: human rights, international standards, criminal justice, directive, International Criminal Court, due process.

Постановка проблеми. Однією з головних цілей міжнародного кримінального права є виправлення найбільш серйозних порушень прав людини, тих, що порушують або зазіхають на певні цінності, інтереси або правові блага, які перебувають під особливим захистом міжнародної спільноти і які навіть розглядаються як норми *jus cogens*. Кримінальне правосуддя і права людини нерозривно пов'язані. Сучасне поняття прав людини бере свій початок з перших інститутів захисту особи, наприклад, *habeas corpus*. Оскільки кримінальне правосуддя за визна-

ченням пов'язане з використанням примусових повноважень держави та різноманітними обмеженнями прав і свобод особи, переважна більшість конституцій світу та міжнародних договорів з прав людини визнають різні права, що застосовуються під час кримінального судочинства. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права у статтях 9, 10, 14 і 15; Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у статтях 5, 6 і 7, Американська конвенція про права людини у статтях 5, 6, 7, 8 і 9 гарантують право на свободу та особисту

недоторканність, належну правову процедуру, гуманне поводження, серед іншого. Всі ці положення спрямовані на захист особи від свавілля у кримінальній сфері.

Мета дослідження є аналіз мінімальних стандартів співробітництва належної правової процедури у кримінальних справах.

Ступінь дослідження. Питання дослідження стандартів міжнародного співробітництва у кримінальних справах висвітлені у працях Ахаван П., К'яваріо М., Пердука А.

Виклад основного матеріалу. Співпраця між судовими апаратами різних суб'єктів, переважно держав, присутніх на міжнародній арені, є не лише феноменом нашого часу. Сьогоднішня правова реальність, однак, пропонує особливо численні і різноманітні його прояви, що тягне за собою, серед іншого, все більш виражений темперамент до принципу, згідно з яким державні органи, на які покладено здійснення кримінального правосуддя, не можуть здійснювати свої функції за межами кордонів держави своєї громадянської належності. І це стало робити все менш і менш нематеріальною саму догму про те, що кримінальне правосуддя є винятковим атрибутом державного суверенітету, з якого цей принцип можна вважати наслідком, хоча і не імперативом [2].

Поняття належної правової процедури зазнало значного розвитку в міжнародному кримінальному праві з часу створення Нюрнберзького трибуналу наприкінці Другої світової війни. Після формування досвіду, залишеного спеціальними трибуналами, Міжнародний кримінальний суд, створений 17 липня 1998 року, розглядається як кульмінація п'яти десятиліть роботи, спрямованої на реалізацію захисту прав людини у світі [9].

Однак на міжнародному рівні кримінальне правосуддя стикається з низкою викликів класичній концепції прав людини. Ці виклики випливають з основних характеристик міжнародного кримінального права, найтривіальніша з яких полягає в тому, що міжнародні кримінальні суди не мають власного репресивного апарату і тому повністю залежать від співпраці держав і, іноді, від обмежених примусових повноважень міжнародного співтовариства. Це має значні наслідки для проведення розслідувань, збору доказів, затримання підозрюваних, а під час судових процесів – для тлумачення і застосування мінімальних судових гарантій для обвинувачених. Міжнародні кримінальні переслідування, як правило, відбуваються в постконфліктних ситуаціях і мають значний вплив на відновлення національного та міжнародного миру і безпеки. Тому їхня мета виходить за рамки простого стримування і стає важливим засобом сприяння процесам примирення [1].

Однак слід мати на увазі, що ці суди мають юрисдикцію лише щодо обмеженого кола злочинів, які вважаються надзвичайно тяжкими, що неодноразово ставало приводом для різноманітних дискусій, оскільки міжнародне співтовариство у своєму прагненні «вершити правосуддя» і боротися з безкарністю толерувало порушення різних прав людини – судових гарантій – тих, хто був звинувачений і засуджений за вчинення таких злочинів.

Так, Директива 2010/64/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 20 жовтня 2010 року про право на усний та письмовий переклад у кримінальному провадженні [6]. Спільні мінімальні правила повинні підвищувати довіру до систем кримінального правосуддя всіх держав-членів, що, таким чином, має призвести до більш ефективної судової співпраці в атмосфері взаємної довіри. Ці єдині мінімальні правила мають бути закладені у сферах усного та письмового перекладу у кримінальних провадженнях.

Право на усний та письмовий переклад, надане особам, які не володіють або не розуміють мови провадження, закріплено у статті 6 ЄКПЛ, як це тлумачиться практикою Європейського суду з прав людини. Ця Директива сприяє здійсненню цього права на практиці. З цією метою вона має намір гарантувати право підозрюваних або обвинувачених осіб на послуги усного та письмового перекладу у кримінальному провадженні з метою гарантування їхнього права на справедливий судовий розгляд.

Директива 2012/13/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 травня 2012 року про право на інформацію у кримінальному провадженні [7]. Ця Директива встановлює мінімальні правила інформування підозрюваних або обвинувачених про їхні права. Це не впливає на інформацію, яка має бути надана щодо інших процесуальних прав відповідно до Хартії, ЄКПЛ, національного законодавства та застосовного законодавства ЄС, як це тлумачиться компетентними судами. Після надання інформації про конкретне право компетентні органи не повинні вимагати її відкликання, за винятком випадків, коли цього вимагають конкретні обставини справи або конкретне положення національного законодавства.

У разі арешту або тримання під вартою підозрюваного або обвинуваченої особи інформація про застосовні до неї процесуальні права повинна бути надана їм за допомогою письмової заяви про права, складеної в легкій для розуміння формі, щоб допомогти їм зрозуміти, що охоплюють їхні права. Така декларація прав має бути невідкладно надана кожній особі, заарештованій у разі її позбавлення волі шляхом втручання правоохоронних органів у кримінальне провадження. Він повинен містити основну інформацію про будь-яку можливість оскаржити законність арешту, домогтися перегляду затримання або вимагати тимчасового звільнення, якщо і в тій мірі, в якій таке право існує в національному законодавстві.

Директива 2013/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 22 жовтня 2013 року про право доступу до адвоката у кримінальному провадженні та в європейському провадженні щодо ордеру на арешт, про право інформувати третю особу про позбавлення волі та про право осіб, позбавлених волі, спілкуватися з третіми особами та з консульськими установами [8]. Ця Директива встановлює мінімальні правила щодо права на доступ до адвоката у кримінальному провадженні та у провадженні щодо виконання європейського ордеру на арешт відповідно до Рамкового рішення Ради 2002/584/ІНА від 13 червня 2002 року щодо європейського ордеру на арешт та процедур видачі між державами-членами («Європейські процедури видачі ордерів на арешт») та право інформувати третю особу про позбавлення волі та право осіб, позбавлених волі, спілкуватися з третіми особами та з консульськими установами. Роблячи це, він сприяє застосуванню Хартії, зокрема її статей 4, 6, 7, 47 та 48, на основі статей 3, 5, 6 та 8 ЄКПЛ у тлумаченні Європейського суду з прав людини, який у своїй прецедентній практиці регулярно встановлює стандарти, що стосуються права на доступ до адвоката. Ця судовою практика передбачає, зокрема, що справедливість провадження вимагає, щоб підозрюваний або обвинувачений міг отримати повний спектр втручань, які стосуються правової допомоги. У зв'язку з цим адвокати підозрюваних або обвинувачених повинні мати можливість забезпечити необмежене висвітлення основних аспектів захисту.

Держави-члени повинні забезпечити, щоб підозрювані або обвинувачені особи мали право на доступ до адвоката без невинуватих затримок відповідно до цієї Директиви. У будь-якому випадку підозрювані або обвинувачені повинні, якщо вони не відмовилися від цього права, мати доступ до адвоката під час кримінального провадження в суді.

Коли особа, яка не є підозрюваним або обвинуваченим, у тому числі свідок, підозрюється або обвинувачується, право цієї особи не свідчити проти себе має бути захищене, і вона має право зберігати мовчання, що підтверджується практикою Європейського суду з прав людини. Таким чином, ця Директива прямо стосується конкретної ситуації, коли ця особа стає підозрюваною або обвинуваченою.

нуваченою особою під час допиту поліцією або іншим правоохоронним чи судовим органом у кримінальному провадженні. Якщо в ході такого допиту підозрюваний або обвинувачений стає інша особа, ніж підозрюваний або обвинувачений, допит повинен бути негайно припинений. Однак повинна існувати можливість продовження допиту, якщо відповідна особа була поінформована про те, що вона є підозрюваною або обвинуваченою особою і здатна повною мірою здійснювати права, передбачені цією Директивою.

Держави-члени повинні забезпечити, щоб підозрювані або обвинувачені особи мали право на присутність свого адвоката та на його чи її ефективну участь під час допиту поліцією або іншим правоохоронним чи судовим органом, у тому числі під час слухань у суді. Така участь повинна здійснюватися відповідно до будь-яких процедур національного законодавства, які можуть регулювати участь адвоката в допиті підозрюваного або обвинуваченого поліцією або іншим правоохоронним чи судовим органом або під час слухання справи в суді адвокат може, серед іншого, відповідно до цих положень ставити запитання, звертатися за уточненнями та робити заяви, які повинні бути записані відповідно до процедури реєстрації, передбаченої національним законодавством.

Директива (ЄС) 2016/343 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2016 року, яка посилює деякі аспекти презумпції невинуватості та права бути присутнім на судовому процесі у кримінальному провадженні [4]. З огляду на сучасний рівень розвитку національного законодавства та судову практику, що склалася як на національному, так і на рівні ЄС, передчасно законодавчо закріплювати на рівні ЄС презумпцію невинуватості юридичних осіб. Тому дія цієї Директиви не повинна поширюватися на юридичних осіб. Це повинно бути без шкоди для застосування презумпції невинуватості, викладеної, зокрема, в ЄКПЛ і в тлумаченні Європейського суду з прав людини та Суду ООН, до юридичних осіб.

Презумпція невинуватості буде порушена, якщо публічні заяви органів державної влади або судові рішення, відмінні від рішень про винуватість, представляють підозрювану або обвинувачену особу винною, доки вина цієї особи не була юридично встановлена. Такі заяви та судові рішення не повинні відображати відчуття вини цієї особи. Це повинно бути без шкоди для дій обвинувачення, спрямованих на встановлення вини підозрюваного або обвинуваченого, таких як обвинувальний акт, і без шкоди для судових рішень, після яких умовний вирок набуває законної сили, за умови дотримання прав захисту. Це також має бути без шкоди для попередніх рішень процесуального характеру, які приймаються судовими або іншими компетентними органами і які ґрунтуються на підозрі або викривальних доказах, наприклад, ухвалах про досудове тримання під вартою, за умови, що такі рішення не представляють підозрюваного чи обвинувачену особу як винну. Перш ніж прийняти попереднє рішення процесуального характеру, компетентний орган спочатку може бути зобов'язаний переконатися в наявності достатніх викривальних доказів проти підозрюваного або обвинуваченої особи для обґрунтування такого рішення, і воно може містити посилання на це рішення.

Директива (ЄС) 2016/800 Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2016 року про процесуальні гарантії для дітей, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальному провадженні [5]. Ця Директива або деякі її положення повинні також застосовуватися до підозрюваних або обвинувачених у кримінальному провадженні та до осіб, видача яких вимагається, які були дітьми на

той час, коли вони були предметом судового розгляду, але які згодом досягли 18-річного віку, і якщо застосування цієї директиви є доцільним у світлі всіх обставин справи, включаючи зрілість і вразливість відповідної особи.

Держави-члени повинні визначати вік дитини на основі власних декларацій дитини, перевірок сімейного стану дитини, кабінетних досліджень та інших доказів, а також, якщо такі докази відсутні або непереконливі, на основі медичного обстеження. Цей медичний огляд має проводитися в крайньому випадку та з неухильним дотриманням прав дитини, її фізичної недоторканності та людської гідності. Якщо вік особи залишається невизначеним, для цілей цієї настанови ця особа повинна вважатися дитиною.

Діти, які є підозрюваними або обвинуваченими, мають право на доступ до адвоката відповідно до Директиви 2013/48/ЄС. Оскільки діти є вразливими і не завжди здатні повністю розуміти та слідкувати за кримінальним провадженням, у ситуаціях, передбачених цією Директивою, їм повинен допомагати адвокат. У таких ситуаціях держави-члени повинні забезпечити, щоб дитині допомагав адвокат, якщо дитина або особа, яка несе батьківську відповідальність, не організувала таку допомогу. Держави-члени повинні надавати правову допомогу, де це необхідно, щоб забезпечити ефективну допомогу адвоката для дитини.

Допомога адвоката відповідно до цієї Директиви передбачає, що дитина має право доступу до адвоката відповідно до Директиви 2013/48/ЄС. Таким чином, якщо застосування положення Директиви 2013/48/ЄС не повинно дозволяти дитині користуватися допомогою адвоката відповідно до цієї Директиви, це положення не повинно застосовуватися до права дітей мати доступ до адвоката відповідно до Директиви 2013/48/ЄС. З іншого боку, відступи та винятки з права на допомогу адвоката, передбачені цією Директивою, не повинні впливати ні на право на доступ до адвоката відповідно до Директиви 2013/48/ЄС, ні на право на правову допомогу відповідно до Статуту та ЄКПЛ, а також національного законодавства та інших положень права Союзу.

Директива (ЄС) 2016/1919 Європейського Парламенту та Ради від 26 жовтня 2016 року про правову допомогу підозрюваним та обвинуваченим у кримінальному провадженні, а також особам, видача яких вимагається в рамках провадження щодо видачі ордеру на арешт у Європі [3]. Правова допомога повинна покривати витрати на захист підозрюваних, обвинувачених та осіб, про видачу яких вимагається. При наданні правової допомоги компетентні органи держав-членів повинні мати можливість вимагати від підозрюваних, обвинувачених або осіб, від яких вимагається видача, частини цих витрат понесіть самостійно, залежно від їхніх фінансових ресурсів.

Держави-члени повинні прийняти рішення про практичні механізми надання правової допомоги. Ці домовленості можуть встановлювати, що правова допомога надається за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого або особи, про видачу якої вимагається. Однак, враховуючи потреби вразливих осіб, таке звернення не повинно бути матеріальною умовою для надання правової допомоги.

Компетентні органи повинні надавати правову допомогу без невинуватих затримок, але не пізніше ніж до допиту відповідної особи поліцією чи іншим правоохоронним органом, або до проведення конкретних слідчих чи збиральних заходів, зазначених у цій Директиві. Якщо компетентні органи не в змозі це зробити, вони повинні принаймні надати екстрену або тимчасову правову допомогу до такого допиту або до виконання таких конкретних слідчих дій чи заходів зі збору доказів.

Особи, видача яких вимагається, повинні мати право на правову допомогу в державі-члені, що виконує зобов'язання. Крім того, особи, видача яких вимагається, які є предметом європейської процедури видачі ордеру на

арешт для проведення кримінального провадження та які реалізують своє право призначати адвоката в державі-члені, що видає наказ відповідно до Директиви 2013/48/ЄС, повинні мати право на правову допомогу в цій державі-члені для цілей такого провадження в державі-члені, що виконує, тією мірою, якою правова допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до правосуддя, як це передбачено статтею 47 Статуту. Це буде той випадок, коли адвокат у державі-члені, що виконує, не може ефективно та результативно виконувати свої завдання, пов'язані з виконанням європейського ордеру на арешт, без допомоги адвоката в державі-члені, що випустила.

Будь-яке рішення щодо надання правової допомоги в державі-члені, що її випустила, має ухвалюватися органом, компетентним приймати такі рішення в цій державі-члені, на основі критеріїв, визначених цією державою-членом під час імплементації цієї Директиви.

Висновки. Отже, судове співробітництво у кримінальних справах ґрунтується на принципі взаємного визнання вироків і судових рішень і включає заходи щодо зближення законодавства держав-членів у низці сфер. Лісабонський договір створив більш міцну основу для розвитку сфери кримінального правосуддя, надавши при цьому нові повноваження Європейському Парламенту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Akhavan P., "Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities?", en American Journal of International Law, EUA, no. 1, enero 2001, pp. 7 y ss.
2. Chiavario M., Perduca A. Cooperazione giudiziaria internazionale in materia penale. URL: <https://www.giappichelli.it/media/catalog/product/excerpt/9788892143326.pdf>
3. Directive (UE) 2016/1919 du Parlement européen et du Conseil du 26 octobre 2016 concernant l'aide juridictionnelle pour les suspects et les personnes poursuivies dans le cadre des procédures pénales et pour les personnes dont la remise est demandée dans le cadre des procédures relatives au mandat d'arrêt européen URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:32016L1919>
4. Directive (UE) 2016/343 du Parlement européen et du Conseil du 9 mars 2016 portant renforcement de certains aspects de la présomption d'innocence et du droit d'assister à son procès dans le cadre des procédures pénales URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:32016L0343>
5. Directive (UE) 2016/800 du Parlement européen et du Conseil du 11 mai 2016 relative à la mise en place de garanties procédurales en faveur des enfants qui sont des suspects ou des personnes poursuivies dans le cadre des procédures pénales URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=CELEX:32016L0800>
6. Directive 2010/64/UE du Parlement européen et du Conseil du 20 octobre 2010 relative au droit à l'interprétation et à la traduction dans le cadre des procédures pénales URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/64/oj>
7. Directive 2012/13/UE du Parlement européen et du Conseil du 22 mai 2012 relative au droit à l'information dans le cadre des procédures pénales URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=celex:32012L0013>
8. Directive 2013/48/UE du Parlement européen et du Conseil du 22 octobre 2013 relative au droit d'accès à un avocat dans le cadre des procédures pénales et des procédures relatives au mandat d'arrêt européen, au droit d'informer un tiers dès la privation de liberté et au droit des personnes privées de liberté de communiquer avec des tiers et avec les autorités consulaires URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=celex:32013L0048>
9. Rabkin, Jeremy, The Politics of the Geneva Conventions: Disturbing Background to the ICC Debate, 44 VA. J. INT'L L. 169, 171 (2003).